

Muslimskt gudstjänstliv i Sverige – några exempel

GÖRAN LARSSON

Det är fredag och klockan är några minuter över tolv och strax skall böneutroparen i källarmoskén på S:t Eriksgatan i Stockholm påminna muslimerna om att det är tid för bön (bild 33). Precis som på så många andra platser i världen samlas muslimer av skiftande etnisk bakgrund i denna lokal för att delta i den obligatoriska fredagsbönen (*salat al-jum'a*). De har kommit för att be och för att lyssna på imamens predikan (*khutba*). I just denna moské inleder imam Mohammad Muslim fredagens gudstjänst med att först förklara och lägga ut dagens predikan. Utläggningen (*wa'z*) sker omväxlande på svenska, arabiska, urdu och engelska och anpassas efter åhörarnas språkliga behov.¹

Efter cirka femton minuter ljuder återigen böneutropet (*adhan*) och lokalen fylls med ytterligare besökare. När imamen till slut kliver upp på den trappliknande predikstolen (*minbar*) för att ge sin predikan är lokalen fylld till bristningsgränsen. Ett hundratal personer är nu samlade i den vackra men mycket enkla källarmoskén. Vid mitt besök handlade predikan dels om att de troende skall tänka på Gud och hans närhet och dels behovet av fromhet (*taqwa*) (bild 34).

Efter bönen upplöses församlingen och merparten av de troende skyndar tillbaka till sina arbeten, andra stannar kvar och ber ytterligare frivilliga böner eller fortsätter att samtala i moskén.

¹ Ofta utgår imam Muslim från en predikosamling på urdu som heter *Khutabat al-ahkam li-jumu'at al-'am*, författad av den indiske teologen Ashraf 'Ali Thanwi (1863–1943).

Ett outforskat ämne

I mångt och mycket är fredagsbönen i moskén på S:t Eriksgatan en ganska typisk beskrivning av hur en vanlig fredag kan se ut för troende muslimer i Sverige.² Trots att antalet människor med muslimsk kulturell bakgrund uppskattas till omkring 3 50 000 personer är merparten av praktiserande muslimer fortfarande hänvisade till så kallade källarmoskéer. Idag finns endast sex för ändamålet byggda moskéer i Sverige. Fyra sunnitiska moskéer; en i Malmö, två i Stockholm och en i Uppsala respektive Trollhättan (denna är en shiitisk moské). Utöver dessa finns också en Ahmadiyya-moské i Göteborg, men på grund av teologiska tvister är denna inte accepterad av vare sig sunniter eller shiiter. Fler moskéer är också under planering och byggnation.³ Utöver gudstjänstlivet i moskéer samlas också muslimer i olika former av studiecirklar och sufigrupper; ett ämne som jag skall återkomma till längre fram i texten.

Merparten av dagens moskéer i Sverige är alltså källar- eller lägenhetsmoskéer. Det är därför svårt att beräkna hur många dessa moskéer är. I Göteborg uppskattas dock antalet källarmoskéer till 15–20 stycken. Motsvarande siffra för Stockholm är cirka 20–30 och för Malmö 13 stycken.⁴ Mot denna bakgrund är det kanske inte speciellt förvånande att kunskapen om muslimskt gudstjänstliv och islamisk homiletik är mycket begränsad. Det finns några journalistiska beskrivningar. Forskningen om muslimska predikningar och gudstjänstliv har knappast tilldelats några projektmedel i Sverige.⁵ Utöver Jonas Alwalls och Åke Sanders försök att räkna antalet gudstjänstbesökare har mig veterligen inga studier fokuserat på muslimers gudstjänstliv.⁶ Med tanke på att Alwalls studie visar att muslimer generellt tycks uppvisa en hög gudstjänstaktivitet är denna lucka märklig.

2 Det är dock viktigt att betona att merparten av individer med muslimsk kulturell bakgrund vanligtvis inte besöker moskéer i samband med fredagsbönen. Hur denna grupp av så kallade sekulära eller kulturella muslimer förhåller sig till religion och religiositet är oklart, men det är tydligt att många muslimer framför allt går till moskén i samband med högtider.

3 Dessa uppgifter är hämtade från Otterbeck 2008.

4 Se Larsson 2007a.

5 Halldén 2001 behandlar islamisk predikan på ljudkassett, men han behandlar inte predikningar hållna i Sverige. En diskussion om att moskéer sprider dubbla budskap – ett på arabiska och ett annat på svenska – finns i Karam 2004.

6 Cf. Alwall 2001 och Sander 1997.

På basis av data från Sverigeräkningen 2000 – en undersökning av gudstjänstfrekvensen bland ett antal samfund under en helg (fredag till söndag) – hade de muslimska samfunden 22 213 besök. Denna siffra kan jämföras med uppgifter från *Nämnden för Statligt Stöd till Trossamfund* (SST, årsbok 2000) som anger att cirka 25 procent av de samfundsaktiva muslimerna besökte fredagsbönen.⁷ Som Alwall antyder så finns det goda skäl att anta att siffran är ännu högre. Dels var svarsfrekvensen låg och endast 46 procent av de muslimska församlingarna svarade på enkäten.⁸ Dels finns det flera församlingar som inte inkluderas i SST:s data för muslimska församlingar. Deras lista omfattar endast samfund som är bidragsberättigade och godkända för statligt stöd. Trots dessa metodologiska problem tycks man kunna påvisa att gudstjänstfrekvensen är hög bland muslimer.

Betydligt fler studier har fokuserat på motsättningar och konflikter kring upprättandet av moskéer i Sverige.⁹ Trots att islams heliga rum oftast har mötts med rädsla, hat och till och med rasism och islamofobi ökar antalet moskéer stadigt i Sverige. När denna artikel skrivs planeras till exempel världens nordligaste moské i Umeå, ett moskébygge pågår i Skövde och Sveriges muslimska stiftelse inleder i dagarna byggnationen av en sunni-muslimsk moské i Göteborg.¹⁰ Trots att den sistnämnda är finansierad av den saudiarabiska staten har detta bygge än så länge skapat relativt få rubriker. Hemsidan www.ramberget.com har dock startat en nätbaserad protestlista mot byggnationen och endast framtiden kan avgöra om även denna moské skall kantas av konflikter och motsättningar.¹¹ Trots att några undersökningar visar att attityderna till moskébyggen tycks vara under förändring är det fortfarande vanligt att dessa ärenden skapar debatt om trafikkaos och risk för attentat. I *Integrationsbarometer 2005* svarade till exempel 36 procent att de var ganska eller mycket negativa till byggandet av moskéer.¹²

Vid sidan av ovan nämnda studier har också Riksantikvarieämbetet

7 Alwall 2001, s. 147–153.

8 Alwall 2001, s. 153.

9 Se speciellt Karlsson & Svanberg 1995.

10 Cf. Bergström 2007 om moskén i Umeå och Larsson 2007b om den nya moskén i Göteborg.

11 Se <http://www.ramberget.com> (utskrift 2008-02-08).

12 Integrationsbarometer 2005, s. 154–155.

uppmärksammat moskéernas betydelse och plats i det svenska religiösa kulturlandskapet. I boken *Rum för islam – moskén som religiöst rum i Sverige* beskriver och analyserar Eva Vikström fem sunni- och shia-muslimska moskéer i Uppsala, Jönköping och stockholmsregionen. Genom boken vill Riksantikvarieämbetet betona den religiösa mångfalden och »bidra till att bredda samtalet om kulturarvets betydelse, användning och värdering» i relation till islams religiösa rum. Detta är ett exempel på att moskéer även bör ses som en del av det svenska kulturlandskapet.

Islam på universitetet

Vid sidan av gudstjänstliv i ändamålsenligt byggda moskéer och källar-moskéer finns även muslimska organisationer etablerade vid till exempel svenska universitet. Ett exempel är Chalmers islamiska förening i Göteborg (CIF).¹³

CIF startades 1998 av fyra muslimska studenter som önskade att få praktisera islam på Chalmers. Inledningsvis möttes föreningen med miss-tänksamhet och universitetsledningen visade ett svagt intresse för gruppens önskemål. Idag har föreningen en egen lokal och varje fredag förrättar cirka hundra muslimer fredagsbön i Chalmers stora gymnastiksal. Idrottshallen är funktionell, men den är inte idealisk som moské. Det finns till exempel inget utrymme för den rituella tvagningen (*wudu*) i anslutning till bönerum-met. Varje fredag omvandlas idrottshallen till ett bönerum genom att man lägger ut långa mattor på golvet för att markera *qibla* (böneriktningen). Deltagarna går in i gymnastiksalen och tar först av sig skorna när de be-träder mattorna som markerar moskéns väggar. Eftersom de muslimska studenterna kommer från ett flertal olika länder hålls fredagspredikan på engelska och arabiska. I samband med mitt besök i moskén var predikan inriktad på att de troende måste lära sig att vakta sin tunga. Värdet av att vara tyst och undvika onödigt eller syndfullt tal betonades. Till skillnad från moskén på S:t Eriksgatan i Stockholm som diskuterades i inledningen besöktes fredagsbönen på Chalmers även av kvinnor. Vid mitt besök var det dock endast två muslimska kvinnor som deltog i bönen.

¹³ Mer information om denna förening finns på <http://www.cif.chs.chalmers.se/>.

Hemmet som rum för gudstjänst

När vi studerar muslimskt gudstjänstliv är det viktigt att inkludera flera religiösa rum. Om vi till exempel bortser från den för män obligatoriska fredagsbönen, utförs merparten av muslimers gudstjänstliv i hemmet eller på arbetsplatser och inte i moskéer. Det är också viktigt att betona att många kvinnor också utövar islam utanför de institutionella ramarna. Till skillnad från många religiösa traditioner ställer islam egentligen inga specifika krav på en ändamålsenligt byggd lokal och gudstjänstlivet kan därför med fördel utövas i det privata. Trots detta faktum har ytterst lite forskning ägnats åt enskilda muslimers privata gudstjänstliv. Det vore till exempel intressant att studera hur muslimer använder och betraktar så kallade privata böner (*du'a*). I vilka sammanhang och varför ber muslimer dessa böner? Vilka böner ber muslimer utöver de fem obligatoriska tideböner? Finns det skillnader mellan olika religiösa traditioner, språkliga grupperingar och kulturella kontexter?

Vid sidan av studiet av de mer privata bönerna bör också mer forskning ägnas åt de olika former av individuella och kollektiva åminnelseböner (*dhikr*) som används av ett stort antal muslimer. Genom upprepning av gudsnamnet försöker den troende muslimen att fokusera sin uppmärksamhet på Gud.

Sufismen har uppmärksammats i tidigare studier om islam och muslimer i Sverige¹⁴ men även denna del av gudstjänstlivet är relativt utforskad. För att illustrera hur en *dhikr*-sammankomst kan gå till skall vi se närmare på en grupp av muslimska mystiker.

Sedan en längre tid samlas en grupp muslimer från stockholmstrakten varje fredag för att praktisera *dhikr*. Vid mitt besök samlades ett tiotal män för bön, undervisning och diskussion i en muslims hem (bild 35). Före själva *dhikr*-ritualen läste en av deltagarna högt ur Imam Abdallah Ibn Alawi Al-Haddads bok *Råd på den andliga vägen*. Boken som nyligen har översatts till svenska av den ideella muslimska föreningen Al Ghazali-institutet innehåller en »konkret hjälp på den andliga vägen».¹⁵ Medan de manliga deltagarna läser och lyssnar till Al-Haddads råd undervisar shejken delta-

¹⁴ Se till exempel Svanberg & Westerlund 1999 samt Westerlund 2001.

¹⁵ Mer information om al-Ghazali institutet finns på <http://al-ghazali.org/sidan/>.

garnas barn i arabiskt uttal och i Koranen i ett angränsande rum. Därefter samlas hela gruppen för *dhikr* i ett mindre rum.

Gruppen sätter sig på golvet och i mitten av ringen finns en flätad korg med radband (*tasbih*). Bönen är indelad i två moment. Först ett moment med två tysta former av *dhikr* (hjärtats åminnelse) som följs av ett längre pass med ljudliga övningar (tungans åminnelse). Den första bönen som användes vid denna sammankomst heter *pas anfas*, vilket är ett persiskt namn som ungefär betyder »att vakta sin andning». Denna övning går just ut på att deltagaren tyst uttalar *Allah* när man andas in och *hu* (är) när man andas ut. Övningen syftar till att fylla deltagaren med Guds närvaro och skärpa koncentrationen. Därefter följer en övning som heter »Hjärtats *dhikr*» (*dhikr qalbi*). Även denna övning sker under tystnad. Här skall deltagaren försöka att harmonisera sina hjärtslag med Gud. Varje gång hjärtat slår skall man tänka Allah. Fokus skall vara riktat mot hjärtat och den troende skall frammana en känsla av att Gud tränger in i hjärtat (därav namnet hjärtats åminnelse). Efter de två tysta övningarna går deltagarna över till en ljudlig *dhikr* som heter *jabri* eller *jali*. I denna bön reciteras framför allt *la ilaha illallah* (det finns inga gudar bara Gud), *illallah* (bara Gud) samt *Allahu Allah* (Gud är Gud). Sammantaget upprepar deltagarna dessa fraser mer än tusen gånger enligt ett givet mönster och flera av deltagarna använder radband för att hålla räkningen. När bönen närmar sig sitt slut är intensiteten stor och flera av deltagarna är märkbart påverkade av ritualens effekt.

Efter cirka en och en halv timme avslutas samlingen och deltagarna ber kvällsbön. Därefter dukas »fika» fram som kvinnorna har förberett. Shejken läser sedan ur den persiske mystikern Farid din 'Attars (d. 1230) kända verk *Tazkiratú 'l-awilya* (»Guds vänners minnesbok») i översättning av Eric Hermelin. En allmän diskussion om andliga frågor och om islam i Sverige följer. Någon gång vid 22- och 23-tiden avslutas samlingen och bröderna lämnar sammankomsten.

Sammanfattning

Min korta genomgång har visat att det finns flera olika typer av muslimska heliga rum i Sverige där muslimer förrättar bön och utövar sitt gudstjänstliv. Till skillnad från de moskéer och andaktsrum som beskrivs i Jan Hjärpes

artikel i föreliggande volym är moskéerna i Sverige av en betydligt enklare form. Arkitekturen är inte imponerande och det finns inga historiska kopplingar som skänker byggnaderna någon specifik vördnad eller känsla av inflytande och makt. Istället är källarmoskéerna i högsta grad funktionella och levande platser för religionsutövning. Förutom ett begränsat antal ändamålsenligt byggda moskéer så används även källarmoskéer, föreningsmoskéer och privata muslimers hem som rum för bön i dagens Sverige.

Artikeln har visat att islams gudstjänstliv och andlighet fortfarande är ett relativt outforskat område i studiet av islam och muslimer i Sverige. Forskningsprojekt som visar både på historiska dimensioner och nutida aspekter av svenskt muslimskt gudstjänstliv skulle kunna bidra till att korrigera och problematisera både förenklade och stereotypa bilder av islam och muslimer som allt för ofta sprids i svenska medier, belysa i vilken omfattning Sveriges muslimer påverkas av internationella och globala strömningar inom islam samt förmodligen både visa på extremistiska, moderata och kvietistiska tolkningar och trender bland muslimer.

Summary

The article contains an overview of different types of mosques in Sweden. The Islamic diversity in various congregations is focused on and a number of different mosques are described and highlighted. Examples include a traditional mosque dominated by Pakistani immigrants in Stockholm, a private Muslim home and the student mosque at Chalmers in Gothenburg. Even though the Islamic faith and Muslims have been the subject of considerable research over the years, few studies have examined the religious life of Muslims, Islamic liturgy and the art of preaching. The aim of this article is to encourage further research on those topics.

Referenser

- Alwall, J., 2001, »Invandrade gruppers trossamfund och församlingar». *Det religiösa Sverige. Gudstjänst- och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet*, red. Margareta Skog. Örebro, s. 137–168.
- Bergström, T., 2007, »Moskébygget som väcker känslor». *Kyrkans Tidning*, 13 december, Nr. 50, s. 6–7.
- Al-Haddad, Abdallah Ibn Alawi, 2007, *Råd på den andliga vägen*. Stockholm.

- Halldén, P., 2001, *Islamisk predikan på ljudkassett. En studie i retorik och fonogramologi*. Lund Studies in History of Religions, Vol. 13. Lund.
- Integrationsbarometer 2005. En rapport om allmänhetens attityder, erfarenheter och kunskaper inom områdena integration, mångfald och diskriminering*, 2006. Integrationsverketets rapportserie 2006:05. Norrköping.
- Karam, S., 2004, »Dubbla budskap i moskén». *SvD* 2004-05-23.
- Karlsson, P. & Svanberg, I., 1995, *Moskéer i Sverige. En religionsetnologisk studie i intolerans och administrativ vanmakt*. Tro & Tanke 1995:7. Uppsala.
- Larsson, G., 2007a, *Muslims in the EU: Cities Report (Sweden) Preliminary research report and literature survey*. Open Society Institute. Kan hämtas från: <http://www.eumap.org/topics/minority/reports/eumuslims/country/sweden>.
- Larsson, G., 2007b, »Ny moské i Göteborg». *Islamologi.se*, kan hämtas från: <http://islamogi.se/?p=387>.
- Otterbeck, J., 2008, »Moské», *Nationalencyklopedin*, nätutgåva (hämtad 2008-04-22).
- Sander, Å., 1997, »To What Extent is the Swedish Muslim Religious?». *Islam in Europe: The Politics of Religion and Community*, eds. Vertovec, S. & Ceri, P. London, s. 269–289.
- Svanberg, I. & Westerlund, D., 1999, *Blågul islam? Muslimer i Sverige*. Nora.
- Westerlund, D., 2001, *Levande sufism*. Nora.
- Vikström, E., 2007, *Rum för islam – moskén som religiöst rum i Sverige*. Stockholm.

Internet

- Chalmers islamiska förening – <http://www.cif.chs.chalmers.se>
- Al-Ghazali institutet – <http://al-ghazali.org/sidan/>.
- Ramberg.com – <http://www.ramberget.com>